

ФУНДАТОР ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

Стаття присвячена життю і діяльності Миколи Івановича Яворовського – одного з чільних організаторів подільського краєзнавства, педагога, пам'яткоохоронця, просвітника другої половини XIX – початку XX ст.

Ключові слова: Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, Подільське церковне історико-археологічне товариство, Подільська єпархія, Кам'янецьке духовне училище, “Подольские епархиальные ведомости”, краєзнавство, Давньосховище, пам'яткоохоронець, Єпархіальна бібліотека.

Минає 90 років з дня смерті Миколи Івановича Яворовського – подільця, педагога, краєзнавця. Однак його життя і діяльність залишаються малодослідженими. Найбільший внесок зробив професор Л.В.Баженов, розрізнені факти знаходимо в нарисі історії Подільського церковного історико-археологічного комітету О.М.Кошеля, у контексті вивчення історії подільського краєзнавства роль М.І.Яворовського прослідковується в працях В.С.Прокопчука¹. Тому ставиться мета на основі віднайдених матеріалів, у першу чергу – статей, хроніки, вміщених в “Подольських єпархиальних ведомостях”, “Трудах комитета для историко-статистического описания Подольской епархии”, висвітлити системний погляд на роль і місце М.І.Яворовського в науково-педагогічному, культурно-освітньому житті Поділля, його внесок у вивчення історії, етнографії, фольклору краю, охорону пам'яток старовини.

Наведемо на початку відому нам біографічну хроніку М.І.Яворовського.

У літературі зустрічається дві дати його народження – 1842-й і 10 січня 1843 року. Первинного документа, який би засвідчив цей факт, поки що не знайдено. Але в “Подольских епархиальных ведомостях” є два матеріали, приурочених 25- і 35-річчю його службової діяльності, події, описані в них, відбувалися 24 листопада 1892 і 1902 років, схоже, в ювілейні день і рік². Це дає підстави датою народження М.І.Яворовського вважати 24 листопада 1842 року.

Народився він на Вінниччині у селі Голубече Ольгопільського повіту. Яворовські походили з династичної священицької родини. Дід Віссаріон і батько Іван були людьми освіченими, шанували книгу, думки і спостереження викладали письмово. У “Подольских епархиальных ведомостях” зустрічаються публікації батька Миколи, зокрема 1863 р. одинадцятий номер часопису вмістив його повідомлення “Благодарственное молебство

вание, совершенное крестьянами Голубеческой волости Ольгопольского уезда по случаю введения Уставной грамотыч”³.

Достеменно відомо, що закінчив він Подільську духовну семінарію і, як кращий випускник, був направлений у Київську духовну академію для здобуття вищої богословської освіти. Навчався старанно, пізнавав не тільки богословську, але й світську літературу. 1867 р. завершив навчання й отримав ступінь кандидата богословських наук.

Цього ж року приступив до обов’язків помічника інспектора Подільської духовної семінарії в приміщенні на Новому плані, куди семінаристи 1865 р. перебралися зі Старого міста. 1868 р. почав викладати гомілетіку і літургіку. Досконало володів кількома мовами. 1870 р. вже викладав грецьку, 1885-го – словесність та історію російської літератури⁴. Його любов до книги, знання мов, літератури дали підстави ректору запропонувати молодому викладачеві й посаду завідувача фундаментальної семінарської бібліотеки, яку він обіймав упродовж 15 років, суміщаючи з викладацькою роботою.

У ці роки в семінарії навчався Юхим Сіцінський, здібний і дуже зацікавлений семінарист, який потягнувся до свого вчителя Миколи Івановича Яворовського, під його впливом почав дослідницьку роботу, підготував етнографічну розвідку “Народное предание о полозе”⁵. Стосунки між учнем і учителем були гарні, Ю. Сіцінський бував удома в М.І.Яворовського, користувався бібліотекою, отримував консультації. Ці відносини витримали перевірку часом, бо їх еднала любов до Поділля, вивченню якого присвятили все життя.

Свою педагогічну і бібліотечну діяльність успішно поєднував з науково-дослідницькою, вже в перші роки перебування в Кам’янці-Подільському в “Подольских епархиальных ведомостях” опублікував етнографічний нарис про побут подільських сільських священиків та історичну розвідку про спробу католицького єпископа ще в XIII ст., у час княжіння Данила Галицького, підпорядкувати собі православну церкву в південно-західному регіоні⁶. Цілком ймовірно, що талановитий дослідник, який до того ж вправно володів пером, вже 1868 р. був залучений до праці в Подільському єпархіальному історико-статистичному комітеті, бо вже на цьому початковому етапі діяльності після П.Гліщинського й М.Орловського зайняв одне з провідних місць у підготовці нарисів – описів церков і парафій, зокрема рідного села Голубече на Вінниччині, м.Гусятина, м.Бар та Барського Свято-Покровського монастиря⁷. У першому випуску “Трудов Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии”, що побачили світ 1876 р., представив ґрунтовні історико-статистичні описи м.Жванця, сіл Ісаківці, Устя з приписаними до нього Цвіклів-

цями і Кізям, які зайняли більше половини збірника⁸.

Однак, достовірно відомо, що 1883 р. серед семи членів Комітету – М.Симашкевич, С.Струменський, М.Доронович, С.Лобатинський, О.Длугопольський, М.Багниський – був і М.Яворовський⁹, у другій половині 80-х обраний керуючим справами і казначеем Комітету – фактичним координатором роботи колективу дослідників подільської старовини.

Окремо треба сказати про редакторську діяльність Миколи Івановича. Його талант дослідника, помножений на знання кількох мов і, в першу чергу, російської, загальноживаної у той час, логічно привів його до обов'язків редактора “Подольских епархиальных ведомостей”, які він виконував протягом 1883–1892 рр.¹⁰. “Подольские епархиальные ведомости” виходили в книжковому форматі, річне видання складало 120 друкованих аркушів – більше 2500 сторінок тексту. Отже, за 9 років праці йому довелося відредагувати більше 25 тис. сторінок офіційних документів, наукових, науково-популярних, бібліографічних матеріалів, щоразу брати на себе відповідальність за граматичний, фактологічний і технічний рівні видання.

Цілком логічно перебрав він на себе й обов'язки редактора додатків до “Подольских епархиальных ведомостей”, збірників наукових праць під назвою “Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии”. Третій випуск “Трудов” (1887), за ним четвертий (1889) і п'ятий (1891), вже вийшли під редакцією М.І.Яворовського. Вони представили краєзнавчому активу – творцям історико-статистичних описів церков і парафій – багатий джерельний матеріал, що був результатом багаторічної праці членів Комітету над розробкою історичних рукописних матеріалів, які стали документальною базою підготовки, доопрацювання і публікації у наступних шостому, сьомому, дев'ятому, одинадцятим випусках “Трудов” історико-статистичних описів церков і парафій усіх 62 благочинних округів Подільської єпархії. Окрім 3, 4 і 5, Микола Іванович редагував і наступні п'ять випусків – шостий, сьомий, восьмий, десятий, одинадцятий, два із них, 10 і 11-й, видані у співпраці з Ю.Й.Сіцінським. Власне, до восьми випусків “Трудов” із дванадцяти він доклав зусиль як творець збірників – організатор матеріалів, їх редактор.

1886 р. стався крутий поворот у долі М.І.Яворівського – 11 лютого він очолив Кам'янецьке духовне училище для хлопчиків. Дев'яте число “Подольских епархиальных ведомостей” в офіційній хроніці, як тоді водилося, повідомило громадськість про переміщення колишнього смотрителя училища ієромонаха Климента на посаду інспектора Вологодської духовної семінарії і призначення на його місце викладача Подільської духовної семінарії колежського радника М.І.Яворовського¹¹. Так

закінчилася дев'ятнадцятилітня його праця в семінарії і розпочалася кар'єра керівника одного з провідних духовних навчальних закладів Поділля, яка тривала 16 років, до виходу Миколи Івановича як державного службовця у відставку.

Училище мало на той час майже 70-тирічну історію і в своєму розвитку пройшло кілька етапів. 1817 р. за рахунок нижчих класів Подільської духовної семінарії воно виділилося в окремий духовний навчальний заклад¹², мета якого полягала в підготовці учнів до вступу в семінарію. Вони вивчали катехізис, церковну історію, арифметику, географію, правопис, мови російську, грецьку. Вивчення цих предметів відбувалося в нижчому і вищому відділеннях протягом 4 років. Очолював училище смотритель, якого, як і всіх учителів, призначало правління семінарії, воно ж і контролювало діяльність колективу. 1837 р. училище із-за тісноти перейшло в орендований будинок Генрієти Фрейгенової, що знаходився на Польських фільварках внизу при підйомі дороги від річки наверх¹³. Через нестачу приміщень 1847 р. два нижчих парафіяльних класи були переведені в с.Привороття, згодом – у Бар, а вищі класи – у Дунаївці, в приміщенні закритого католицького монастиря, і пробули там до 1855 року – часу з'єднання з Приворотським. 1859 р. училище знову повернулося до Кам'янця-Подільського, оскільки матеріальна база Барського училища виявилася неспроможною забезпечити нормальні умови для його функціонування, а також через безкінечні скарги монахів, у життя яких навчальний заклад привносив усілякий дискомфорт. Училище налічувало 183 учні¹⁴. До 1865 р. воно розташовувалося в будинку Блінштейна на Польських фільварках і перебралося в Старе місто, як тільки семінарія перейшла в побудований на Новому плані просторий корпус. У ході духовно-навчальної реформи 1867 р. училище змінило своє обличчя: покращилося фінансування, зріс рівень зарплати як смотрителя, так і учителів, зміцніла матеріальна база, поліпшився благоустрій, стан класних кімнат, гуртожитку, їдальні, училищна бібліотека щороку отримувала 150 крб. на комплектування фонду, була встановлена платня лікарю училищної лікарні, що функціонувала з 1861 р., 1872 р. почала діяти училищна домовна церква. Відбулося й адміністративне передпідпорядкування училища з-під влади семінарського правління духовно-навчальному Комітету. Училище почало обирати своє правління в складі смотрителя, його помічника, двох учителів і двох представників місцевого духовенства, самостійно вирішувало питання внутрішнього життя, а більш складні, які стосувалися пошуку коштів, виносили на розгляд єпархіальних училищних з'їзді¹⁵.

На долю Миколи Івановича випало скористатися можливостями, які

давала реформа, щоб привести училище в зразковий стан. Вже 1887 р. ревізор С.І.Миропольський констатував: “Учебная часть училища находится в состоянии настолько удовлетворительном, что училище по успехам обучения занимает первое место в ряду других училищ Подольской епархии, почти все оканчивающие курс в сем училище воспитанники в последние годы были достаиваемы переводом в семинарию, где также занимали и занимают высшие места по успехам. Этим училище обязано и хорошему в общем составу преподавателей и особенно заботливости правления об устранении причин малоуспешности учащихся... Воспитательная часть поставлена в училище удовлетворительно. Ученики вообще скромны и религиозны...”¹⁶.

1886 року М.І.Яворський прийняв училище в складі чотирьох основних і одного підготовчого класів: у підготовчому – 15 учнів, I-му – 36, II – 22, III – 23, IV – 14, всього 110 учнів. Із зростанням авторитету закладу зростала й кількість вихованців: наступного 1887 року їх було вже 149, 1889 р. – 164, 1891 р. – 172. Постало навіть питання про будівництво нового приміщення для училища, чим досить діяльно зайнявся новий його керівник, на Польських фільварках була придбана садиба, складений проект і кошторис будівництва, почалося накопичення коштів¹⁷. Питання будівництва неодноразово порушував він на засіданнях Подільської єпархіальної училищної ради, членом якої був, на єпархіальних з'їздах.

Авторитет Миколи Івановича засвідчив і факт делегування його від Подільської єпархії до Києва на святкування 900-річчя хрещення Русі й обрання членом-кореспондентом церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії. Як учасник ювілейних святкувань у Києві М.І.Яворський зробив усе, щоби пам'ятно відзначити цю подію і в стінах свого училища. Святкування відбулося дещо пізніше, 30 вересня, після повернення учнів з канікул. Про рівень заходу може свідчити факт участі в ньому глави Подільської єпархії преосвященнішого Доната, а також ректора Подільської семінарії та кафедрального протоієрея. Після доповіді учителя К.С.Добровольського, виступу архієрея Доната учням були роздані книги про життя і діяльність святого Володимира, учнівський хор виконав кантату на честь Кирила і Мефодія – просвітителів слов'ян: “Славяне! Песню высокой...”, урочисті піснеспіви “Достойно есть” і “Боже, Царя храни”. Смотровитель училища організував для гостей святковий прийом¹⁸.

Питання освіти знайшли також відображення в його науково-педагогічній творчості, низці публікацій. 1877 р. він порушив питання діяльності братської школи в Кам'янці-Подільському¹⁹. 1879-го – висловив ряд думок щодо минулого освіти в Росії і ходу її реформування в 70-х роках

XIX ст., 1883 р., напередодні з'їзду Кам'янецького училищного округу, висловився з приводу постановки духовної освіти в єпархії, вніс пропозиції щодо її удосконалення²⁰. 1888 р. на сторінках "Подольских епархиальных ведомостей" торкнувся історії приміщень Кам'янецького духовного училища, спрямовуючи думку її читачів, у першу чергу, єпархіального духовенства, на пошук коштів для будівництва нового училищного приміщення²¹. Не залишав поза увагою проблем освіти, виховання і в наступні роки²², активно впроваджував у навчально-виховний процес елементи історії, етнографії Поділля, залучаючи викладачів, кращих вихованців до краєзнавчого пошуку. Училищний лікар Й.Ролле, а 1890 р. помічник смотрителя І.Олесницький та викладач К.Добровольський були обрані дійсними членами Подільського єпархіального історико-статистичного комітету²³.

До 50-річчя від дня народження і 25-річчя службової діяльності підійшов з чималим доробком, заслугами й високим авторитетом. Був нагороджений орденом св. Анни 2-го ступеня і після ревізії училища членом-ревізором Учебного комітету при Синоді С.І.Миропольським за розпорядженням обер-прокурора представлений до ордена св. Володимира 4 ст. Ювілей був урочисто відзначений 24 листопада 1892 р., з дозволу єпископа Димитрія в училищній церкві відбулися подячні моління, ювіляру піднесена ікона святителя Миколая Чудотворця, на його честь виголошені промови, виконані духовні пісенні твори²⁴.

Важливе місце в житті М.І.Яворовського займала духовно-громадська діяльність. Він був членом Кам'янець-Подільського православного Св. Іоанно-Предтеченського братства, всіляко допомагав братській ремісничій школі, в якій діти селян, міщан, духовенства вивчали як загальноосвітні предмети, так і оволодівали професіями. 1910 р., наприклад, із 66 учнів 21 хлопчик навчався столярної, токарної, чоботарної справи²⁵.

Весь вільний від службової діяльності час віддавав історико-краєзнавчим заняттям, роботі в складі Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. Саме М.І.Яворовський на засідання Комітету 29 жовтня 1889 р. вніс пропозицію облаштувати єпархіальне Давньосховище, де можна було б зберігати предмети старовини, архівні матеріали, рукописи, книги. Пропозиція була прийнята з високим ентузіазмом, кафедральний протоієрей М.З.Доронович навіть запропонував розмістити музей у лівій галереї кафедрального собору. Була обрана комісія з трьох осіб – М.З.Доронович, В.С.Якубович та Ю.Й.Сіцінський – для підготовки проекту облаштування Давньосховища. 15 грудня 1889 р. глава Подільської єпархії Донат затвердив проект резолюцією "Господь да благословит доброе и полезное для науки дело", завідуючим Давньосховища

призначив В.С.Якубовича, секретарем Комітету в справах Давньосховища – Ю.Й.Сіцінського. Сам єпископ Подільський Дмитрій взявся керувати облаштуванням музею. 30 січня 1890 р., у день загального зібрання Комітету, відбулося урочисте відкриття єпархіального Давньосховища. Спочатку в церкві Троїцького монастиря відбувся молебень. А далі засідання продовжилося в покоях єпископа Дмитрія його ж промовою про значення збирання, збереження і популяризації пам'яток старовини, був прочитаний “Проект облаштування в Кам'янці-Подільському єпархіального церковного Давньосховища”, власне – правила його діяльності, свого роду перший статут, і проголошено таким чином створення в Кам'янці музею церковної старовини²⁶. Ця подія знайшла відгук у пресі: в “Киевлянині”, “Новом времени”, “Свете”. “Киевская старина” підкреслила: “Приветствуя новое учреждение и желая ему полного процветания, не можем не высказать пожелания, чтобы в других городах края завелись подобные музеи, где бы сохранялись исчезающие теперь бесследно памятники прошлого”²⁷. Цього ж року відбулося вдосконалення структури Комітету, він був поділений на почесних, дійсних і членів-змагальників, яких 1890 р. було 53.

Микола Іванович не тільки ініціював добрі справи, але й власним прикладом заохочував членів Комітету до науково-громадської діяльності. 1889 р. завершив редагування IV випуску “Трудов”, вмістив у 9-му числі “Подольских єпархиальных ведомостей” статтю з історії колишньої Миколаївської церкви. З гонорару за редагування IV випуску “Трудов” 50 крб. пожертвував на вікна для Давньосховища²⁸. Того ж 1889 року М.І.Яворовський окремою книгою опублікував документальні матеріали про парафію свого батька під назвою “Церковно-приходские документы XVIII и начала XIX вв. с.Голубече Ольгопольского уезда”. А 18 вересня, дізнавшись, що в Бакоті знайдено старовинні печери, разом з Ю.Й.Сіцінським виїхав на місце, вони обслідували розкопані селянами входи, коридори, гробниці, окремі пам'ятники привезли до Кам'янця, а інформацію про Бакоту повідомили В.Б.Антоновичу, який в наступні роки організував розкопки монастиря²⁹.

Микола Іванович сприяв поширенню в єпархії виданих П.М.Батюшковым книг “Подолія”. Як фактичний керівник Комітету дбав про налагодження контактів з дослідниками, науковими й навчальними закладами. Побувавши в Одесі, встановив зв'язок з викладачем Одеської духовної семінарії Львом Степановичем Мацевичем, залучив його до пошукової діяльності, поповнення Давньосховища, бібліотеки предметами старовини, книгами, 18 вересня 1892 р. зініціював прийняття його у дійсні члени³⁰.

Після створення 1890 р. Давньосховища, 1892 р. – Єпархіальної бібліотеки, змін у структурі членства, виникла потреба відобразити це в статуті. 27 січня 1894 р. на засіданні Комітету була створена комісія з підготовки проекту статуту, яку очолив М.І.Яворовський. 6 лютого на річних загальних зборах членів Комітету проект був обговорений, доповнений і згодом представлений Св. Синоду на затвердження, яке у жовтні того ж року відбулося. “Устав Подольського єпархиального историко-статистического Комитета и состоящих при нем церковного Древнехранилища и Епархиальной библиотеки” у 23 параграфах зафіксував зміни, що сталися, унормував діяльність згаданих структур, визначив мету і завдання їх функціонування, права та обов’язки, став каталізатором діяльності на наступні десять років³¹.

Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет велику увагу приділяв веденню церковних літописів – важливого джерела фактів³². 1896 р. Комітет запросив від благочинних інформацію про те, як і чи в усіх парафіях вони ведуться. Оскільки не всі священники знали, яку інформацію в них поміщати, 1897 року були підготовлені і направлені в кожную церкву друковані програми – анкети, а згодом – спеціальні бланкові книги для літописів, які треба було заповнити по розділах на основі документів, переказів і повернути до Комітету. Планувалося на основі тих записів, а також за рахунок напрацьованого членами Комітету і опублікованого джерельного матеріалу, завершити складання коротких описів усіх парафій, здійснити їх опублікування³³. 1898 р. розподілили цю роботу між членами Комітету. В результаті 1901 р. описи побачили світ у редактованому Ю.Й.Сіцінським з допомогою М.І.Яворовського ІХ-му випуску “Трудов” на 80 друкованих аркушах³⁴.

5 лютого 1895 р. відбулися річні збори, на яких Микола Іванович оголосив доповідь “Религиозная жизнь Подолии перед воссоединением с Россией”. Відповідно до §17-го нового статуту відбулися вибори: керуючим справами, редакційною частиною і казначеєм знову був обраний М.І.Яворовський, секретарем Комітету і завідувачем Давньосховища – Ю.Й.Сіцінський, завідувачем Єпархіальної бібліотеки – священник П.Ф.Вікул³⁵. Того ж року М.І.Яворовський і Ю.Й.Сіцінський були обрані делегатами ХІ археологічного з’їзду, який 1899 р. мав відбутися в Києві. Вони сконцентрували свої зусилля на відборі для експонування під час роботи з’їзду близько 100 пам’яток подільської старовини³⁶.

1902 рік змінив звичайний ритм життя Миколи Івановича. 24 листопада йому виповнилося 60 років від дня народження і 35 років службової діяльності, і він як службовець пішов у відставку в чині статського радника, з трьома високими відзнаками – орденами Станіслава 2 ст., св. Анни

2 ст., св. Володимира 4 ст.³⁷. У звіті Комітету за 1903 рік, де подано й список його членів, посада “смотритель Каменецкого духовного училища” проти його прізвища вже закреслена. Цю посаду посів Опанас Захарович Неселовський – викладач Подільської духовної семінарії. У звіті Комітету за 1904 рік у списку чітко віддруковано новий статус обидвох: М.І.Яворовський – статський радник, О.З.Неселовський – смотритель Кам’янецького духовного училища. Микола Іванович ще з більшим запалом віддався улюбленій справі – краєзнавству.

Наприкінці 1902 р. гостро постало питання реорганізації Комітету в історико-археологічне товариство з ширшими можливостями досліджувати не тільки церковну, але й світську історію. Був вироблений проект статуту з пропозицією перейменувати Комітет. У квітні 1903 р. проект був переправлений до Синоду, а – 29 вересня затверджений. Синод постановив: “Діючий в м.Кам’янці-Подільському Єпархіальний історико-статистичний комітет реорганізувати в Церковне історико-археологічне товариство і статут цього Товариства затвердити”³⁸. 26 жовтня відбулися загальні збори, оголошений указ Синоду, прийнята постанова. В результаті виборів головою Товариства і завідувачем Давньосховища був обраний Ю.Й.Сіцінський, його заступником і казначеєм – М.І.Яворовський, секретарем і завідувачем Єпархіальної бібліотеки – М.І.Бичковський. На цей час у складі Товариства налічувалося 157 осіб – 8 почесних, 72 дійсних і 77 членів-змагальників³⁹.

Чимало зусиль забирали організаційно-господарські питання. 1903 р. Давньосховище і 2 бібліотеки – наукова і єпархіальна – перебралися в подомініканські приміщення, місця стало більше, вдалося оформити ширші експозиції, виділити кімнату для читальні⁴⁰. Однак ці приміщення були тимчасовим притулком музею та й не забезпечували його достатньою для експонування зібраних музейних предметів площею. Був взятий курс на побудову окремого приміщення для Товариства, Давньосховища і Єпархіальної бібліотеки. З 1903 р. за постановою єпархіального з’їзду почалося відчислення одного відсотка з прибутку свічкового заводу на побудову музею, що за 1903–1904 рр. дало 1765 крб.⁴¹.

Події 1905–1907 рр. посилили сподівання на демократизацію життя в Україні і Микола Іванович зайняв своє місце в цих процесах, одним з перших вступивши до подільської “Просвіти”. Віктор Приходько в книзі “Під сонцем Поділля” згадує М.І.Яворовського цієї доби як “старенького, маленького і загальновідомого на Поділлі”, великого просвітника, історика-краєзнавця⁴².

Микола Іванович був талановитим дослідником. Його наукові інтереси відзначалися широким діапазоном. Насамперед, він – церковний історик

як за освітою, службовою діяльністю, так і сімейним вихованням. Починав з етнографічних замальовок про традицію скликання на церковну службу з допомогою дзвонів, клепал, билів⁴³, деякі церковні обряди. В історичному минулому шукав уроки для удосконалення тодішнього церковного життя⁴⁴. Чимало уваги приділив історії унії, переходу від унії до православ'я після, приєднання краю до Росії, ролі митрополита Литовського Й.Семашка в об'єднанні уніатів 1839 р.⁴⁵. Серед його розвідок вагоме місце зайняла історія конкретних церков і парафій, окрім раніш згаданих – Кам'янецької Христо-Воздвиженської на Карвасарах, Миколаївської церков, печерної церкви в с.Берізки-Бершадські Ольгопольського повіту⁴⁶. Його “Исторические сведения о Каменце-Подольском и его православных церквах в связи с гражданской и церковною жизнью Подолии” публікувалися протягом 1889–1891 рр. у восьми випусках “Подольских епархиальных ведомостей”⁴⁷. 1897 р. у III випуску “Трудов” вмістив статтю про церковно-релігійне життя на Поділлі перед возз'єднанням з Росією⁴⁸. Як член Комісії брав активну участь у підготовці і відзначенні 100-річчя Подільської єпархії, виступав на ювілейних урочистостях з промовою, опублікованою в “Подольских епархиальных ведомостях” і спецзбірнику “Святкування сторіччя Подільської єпархії”.

Його наукові дослідження, опубліковані праці відрізняє вміле поєднання церковної і світської історії краю. Це прослідковується в ранніх історико-статистичних описах Жванця, Ісаковець, Устя, Цвіклівців, Кізя, Голубечого, Бара, Гусятина, нарисі “Подолия 100 лет тому назад и в настоящее время”⁴⁹ і, особливо, – у праці “История гражданской и церковной жизни Подолии” (1912)⁵⁰.

Вона написана на основі праць М.Симашкевича, Ю.Сіцінського, виданої П.М.Батюшковим “Подолии” та інших джерел. Виклад логічний, гарна, дещо охудожнена мова, чітка структура: три розділи (періоди), які, в свою чергу, діляться на підрозділи й послідовно розкривають історію церковно-релігійного життя на Поділлі за князів Коріатовичів, литовсько-польської доби після приєднання краю до Росії. Історичне полотно складає фон церковної історії, написаної тенденційно, з проросійських позицій. Достатньо зауважити, що в книзі на 88 сторінок автор жодного разу не вжив терміналів “Україна”, “українець”, “український”, натомість скрізь і всюди – “Юго-Западный край”, “русский народ Подолии”, “малорусский язык” тощо. Це відповідало духові часу й було наслідком жорсткої цензури і контролю з боку російської адміністрації за друкованим словом, гонінь, яких зазнавали прихильники українського відродження, зокрема, викладач Кам'янецької гімназії Трохим Іллч Біленький, який за українськості настроїв “удостоївся” перевезення на Кавказ, де і помер.

Данину уваги віддав Микола Іванович етнографічним дослідженням. Знав усну народну творчість краю, збирав легенди, перекази, думи і, як водилося тоді, використовував фольклорно-етнографічні матеріали в своїх творах. 1878 р. в одинадцяти подачах “Подольських єпархіяльних ведомостях” повідав про традицію медоваріння, дав історію появи й аналіз змісту різдвяних колядок⁵¹. 1891 р. опублікував народний переказ з с.Маньківка про самітника-аскета, на 38 журнальних сторінках оповів про католицький відпуст і народний ярмарок у м.Тинна Ушицького повіту⁵², у замітці про залучанські (нігинські) печери ґрунтовно описав їх стан, подав легенду про розправу татар над жителями сіл Залуччя і Нігина, які сховалися в них. Ця легенда стала ще одним свідченням жорстокого характеру й нелюдських наслідків татарських набігів, способів порятунку й протистояння, які застосовувало подільське населення⁵³. Великий резонанс мали опубліковані М.І.Яворовським нариси з побуту сільських священиків Поділля⁵⁴.

Історія – це події, факти в просторі і часі, творцями яких є люди. Тому Микола Іванович, як дослідник, не обійшов увагою цікаві постаті подільської історії. Серед його публікацій – легенда про П.Х.Вітгенштейна, нарис діяльності митрополита Й.Семашка, подільського архієрея Дмитрія⁵⁵. Варто підкреслити особливий характер тогочасних некрологів. Вони писалися не як формальна данина “групи товаришів” пам’яті покійного, а як добротний, досить об’ємний нарис, в якому ґрунтовно висвітлювався його життєвий шлях, досягнення – творчі, наукові, господарські, політичні чи військові, особистість залишилася надовше в пам’яті, в історії. Такою повнотою, людською добротою і щирістю відзначаються написані М.І.Яворовським некрологи М.З.Дороновича⁵⁶, кафедрального протоієрея, церковного історика, пам’яткоохоронця, С.М.Лобатинського – однолітка і земляка Миколи Івановича, який одночасно з ним навчався в Подільській духовній семінарії, Київській духовній академії, згодом працював у Подільській духовній семінарії, жіночому духовному училищі, був настоятелем Петро-Павловської церкви і, водночас, діяльним членом Комітету, опублікував історико-статистичні описи Тульчина, Тиврова, парафій і церков Брацлавського повіту, десятки інших статей, розвідок, заміток, передав історико-археологічному товариству свою бібліотеку⁵⁷. Документальною добротною позначені спогади Миколи Івановича про Й.Й.Ролле з приводу десятиріччя його смерті, М.Ф.Багинського, М.С.Гогоцького. Такі публікації зберігають джерельну цінність і використовуються сучасними науковцями навіть у дисертаційних дослідженнях⁵⁸.

У полі зору М.І.Яворовського була бібліотечна справа. Їй присвятив він 15 років праці на посаді завідувача семінарської книгозбірні. Разом

з Ю.Й.Сіцінським був творцем Єпархіальної бібліотеки, а також – наукової бібліотеки Комітету й Товариства, сприяв їх комплектуванню. У ряді статей обґрунтував важливе значення книги для подолання неграмотності, неучтва, темноти, аморальних проявів і пияцтва у першу чергу. У статті “О церковно-приходских библиотеках” твердив, що головним засобом проти “народної недуги” є піднесення інтелектуального і морального рівня народних мас з допомогою освіти, а “важливим засобом і зброєю для досягнення цієї мети може бути читання книг”. Він закликав пастирів взяти на себе облаштування народних бібліотек, організувати голосні читки і в такий спосіб пробудити інтерес пастви до книги, до навчання. Більше того, у статті він виступив не тільки як просвітник, а як бібліотекознавець, дав низку рекомендацій священникам щодо формування книжкового фонду, читацького репертуару, ведення каталогу, організації роботи бібліотеки⁵⁹.

М.І.Яворовський був не тільки дослідником, організатором подільського краєзнавства, а і його першим істориком. За участю Миколи Івановича з 1890 р. формувалися і публікувалися в “Подольских епархиальных ведомостях” й окремими брошурами щорічні звіти про роботу Подільського єпархіального історико-статистичного комітету та Подільського церковного історико-археологічного товариства, особливо та їх частина, що стосувалася надходжень до Комітету, Давньосховища, бібліотек, поповнення і витрачення фінансових коштів. Не раз робив повідомлення на засіданнях Товариства про науково-краєзнавчу діяльність його членів. Великий інтерес дослідників історії подільського краєзнавства викликають його публікації “Несколько слов о деятельности Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии” (1883), “Очерк научной деятельности историко-статистического комитета за прежнее время с 1866 г. по 1903 г.” (1903), доповідь на засіданні ПЦІАТ “О деятельности Общества в деле изучения истории Подолии и собирания памятников местной старины” (1906)⁶⁰.

На жаль, ми мало знаємо про М.І.Яворовського як поета. А він писав, писав з нагоди важливих подій, ювілеїв. В оді на честь Олександра II – визволителя – славив царя, що зняв кайдани з народу:

Затем избавленье от тяжкого рабства
И горькой неволи миллионов народа,
Который, как узник, сняв бремя цепей,
Воспрянул для жизни. Воскресла свобода!⁶¹

Ідея єдності слов’ян і першості серед них росіян проходить через “Стихотворение к юбилею просветителей славянских” – поетичний твір, присвячений пам’яті Кирила і Мефодія⁶². Побачив світ вірш-присвята Поділь-

ській духовній семінарії з нагоди її 100-річчя. Були й інші поезії, і не тільки патріотичного, а й ліричного характеру, але їх ще треба віднайти.

1914 р. відбулися останні вибори ради Товариства. Микола Іванович й надалі, до кінця свого земного життя, залишався товаришем голови і казначеем, разом зі своїм учнем і соратником Юхимом Йосиповичем Сіцинським очолював одну з кращих краєзнавчих інституцій Поділля в екстремальний для краю час – роки Першої світової війни, національно-визвольної боротьби, утвердження Української Народної Республіки⁶³. У списку членів Подільського церковного історико-археологічного товариства на 22 червня 1919 р. Микола Іванович числиться заступником голови і казначеем⁶⁴. У тому складі Товариства з'явилися прізвища викладачів відкритого 22 жовтня 1918 р. Кам'янець-Подільського державного українського університету: серед почесних членів – ректора професора І.І.Огієнка, серед дійсних – професорів А.Г.Білецького, В.О.Біднова, П.Г.Клепатського, П.В.Клименка, І.А.Любарського, К.В.Широцького, доцента Л.Б.Бялковського.

З приходом більшовицьких військ для членів Товариства наступила пора важких випробувань, вони були витиснуті більшовицькою владою на задній план наукового й суспільного життя, чимало з них зазнало репресій. М.І.Яворовський вже не був ні учасником, ні свідком цих подій – 8 грудня 1919 року він покинув світ земний. Похований на русько-фільваровецькому кладовищі в Кам'янці-Подільському.

Колоритна постать М.І.Яворовського потребує дальшого вивчення, пошуку нових джерел, у тому числі – в архівах Російської Федерації.

Примітки:

1. Яворовський Микола Іванович // Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. міськ. друк., 1993. – С.409; *Його ж.* Подвижник на тлі історії Поділля Микола Яворовський // Kamieniec Podolski: studia z dziejów miasta i regionu / pod red. Feliksa Kiryka. – Kraków: Wyd-wo naukowe AP, 2000. – S.279-281; *Кошель О.М.* Між церквою і наукою: іст. нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865–1920). – К., Кам'янець-Поділ.: Центр поділлєзнавства, 1998. – 69 с. [Про М.І.Яворовського на С.3, 17-18, 21-22, 26, 30, 66]; *Прокотчук В.С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – С.29-30; *Його ж.* Під егідою Українського комітету краєзнавства. – Кам'янець-Поділ.: Абетка-Нова, 2004. – С.14-15.

2. Двадцятипятилетие служебной деятельности смотрителя Каменецкого духовного училища Н.И.Яворовского // ПЕВ. – 1893. – №1. – С.13-16; 35-летие духовно-учебной деятельности смотрителя Каменецкого духовного училища Николая Ивановича Яворовского // ПЕВ. – 1903. – №8. – 22 февр. – С.195-197.

3. *Яворовский И.* Благодарственное молебствование, совершенное крестьянами Голубечес-

кой волости Ольгопольского уезда по случаю введения Уставной грамоты / Свящ. Иоанна Яворовского // ПЕВ. – 1863. – №11. – С.477.

4. 35-летие духовно-учебной деятельности... – С.195.

5. *Сецинский Е.И.* Народное предание о полозе // Подольский листок. – 1881. – №58.

6. *Яворовский Н.И.* Очерки из быта сельских священников Подольской епархии // ПЕВ. – 1867. – №24. – С.829-837; 1868. – №1. – С.16-27; *Його ж.* Попытка римского епископа подчинить своей власти юго-западную русскую церковь в XIII столетии, во время княжения Даниила Романовича Галицкого // ПЕВ. – 1869. – №3. – С.91-100; №4. – С.141-155.

7. *Яворовский Н.И.* С.Голубече: историко-статистическое описание церкви и прихода с.Голубече Ольгопольского уезда // ПЕВ. – 1872. – №8. – С.280-303; №9. – С.318-246; *Його ж.* Историко-статистическое описание г.Бара и заштатного Барского Свято-Покровского монастыря // ПЕВ. – 1875. – №12. – С.356-369; №16. – С.473-484; №17. – С.502-512; №18. – С.533-548; *Його ж.* Историко-статистическое описание м.Гусятина и церквей его // ПЕВ. – 1876. – №19. – С.206-208; №20. – С.209-216; №21. – С.217-224; №23; №24; 1877. – №1, 4, 5, 6.

8. *Яворовский Н.И.* Историко-статистическое описание м.Жванца, его церкви и прихода // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. – Каменец-Подольск: Тип. наслед. Д.Крайза, 1876. – Вып.1. – С.90-151; *Його ж.* Историко-статистическое описание церкви и прихода с.Исаковец // Там же. – С.174-283; *Його ж.* Историко-статистическое описание церкви и прихода с.Устя с приписанными к нему с.Цвicklовцами и деревней Козей // Там же. – С.321-360.

9. *Яворовский Н.И.* Несколько слов о деятельности Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии // ПЕВ. – 1883. – №44. – С.838.

10. Пятидесятилетие епархиальных периодических изданий Подольской епархии (1862–1912 г.) // Православная Подолия. – 1912. – №1. – 8 января. – С.6.

11. Распоряжения по духовно-учебному ведомству // ПЕВ. – 1886. – №9. – С.85.

12. *Олесницкий И.А.* Исторические сведения о Каменецком и Барском духовных училищах // Каменец-Подольский: Типогр. Под. губ. правл., 1891. – С.3.

13. Там же. – С.4.

14. Там же. – С.40.

15. Там же. – С.44-51.

16. Там же. – С.52.

17. Там же.

18. *Креминский П.* Празднование Каменецким духовным училищем 900-летия крещения Руси // ПЕВ. – 1892. – №39, 26 сент. – С.1043-1044.

19. *Яворовский Н.И.* О средствах к поддержанию братской школы и приюта в г.Каменце-Подольском // ПЕВ. – 1877. – №17. – С.512-520.

20. *Его же.* По поводу предстоящего съезда Каменецкого училищного округа 18 апреля сего года [1883] // ПЕВ. – 1883. – №11. – С.223-233.

21. *Его же.* Существующие ныне задания Каменецкого духовного училища в их прошедшей судьбе // ПЕВ. – 1888. – №38. – С.871-899.

22. *Его же*. Объединение духовенства с народом посредством школы // ПЕВ. – 1897. – №2. – С.25-31.

23. Заседания Подольского епархиального историко-статистического комитета и поступления в епархиальное Древнехранилище // Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и учрежденного им церковного Древнехранилища за 1890 год. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1891. – С.7.

24. Двадцатипятилетие служебной деятельности... – С.13-14.

25. Отчет о деятельности православного Св. Иоанно-Предтеческого братства за 1910 год (47-й год существования) // Православная Подолия. – 1912. – №1. – 8 января. – С.15.

26. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и учрежденного им церковного Древнехранилища за 1890 год. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1891. – С.2-3.

27. Киевская старина. – 1890. – Июнь. – С.552.

28. Заседание Подольского епархиального историко-статистического комитета и поступления в епархиальное Древнехранилище (апрель-июнь 1891 г.) // Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и учрежденного церковно-исторического Древнехранилища за 1891 год. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1892. – С.1.

29. Матеріали поїздки і наступних розкопок знайшли відображення в статті Ю.Й.Сіцінського “Розкопки Бакотського монастирища в 1892 году”, опублікованій у 39 номері “Подольских епархиальных ведомостей” (С.706-708) за 1892 рік.

30. Собрание Подольского епархиального историко-статистического комитета и поступления в церковно-историческое Древнехранилище // Отчет Под. епарх. ист.-стат. комитета и учрежденного им церк.-ист. Древнехранилища за 1892 год. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1892. – С.1.

31. Устав Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1895. – С.1-4.

32. Предписание духовенству завести в приходах церковные летописи // ПЕВ. – 1868. – №22. – С.418.

33. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897–1900 гг. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1907. – С.5-6.

34. Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под ред. Е.Сецинского, Н.Яворовского. – Каменец-Подольск: Тип. Св.-Троиц. брат., 1911. – Вып.11 – 529 с.: ил.

35. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1895 год. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1896. – С.3.

36. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897–1900 гг. – С.7.

37. 35-летие духовно-учебной деятельности смотрителя Каменецкого духовного училища Николая Ивановича Яворовского... – С.195.

38. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1903 год. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1904. – С.1.

39. Там же. – С.2-3.

40. Там же. – С.4-5.

41. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1905 год. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1906. – С.3.

42. *Приходько В.* Під сонцем Поділля. – Вид. 4-е. – Нью-Йорк; Мюнхен: Криниця, 1967. – Ч.1. – С.116.

43. *Яворовский Н.И.* О созывании к богослужению в древности: о церковных билах, клепалах и колоколах // ПЕВ. – 1871. – №14. – С.605-614; №15. – С.645-654.

44. *Его же.* Уроки для настоящего из прошедшей церковно-приходской практики в нашем крае // ПЕВ. – 1877. – №17. – С.507-512; №18. – С.532-541.

45. *Его же.* О метрополите Литовском Йосифе Семашко и воссоединении униатов в 1839 году // ПЕВ. – 1894. – №18-19. – С.311-317; №20. – С.339-347; №21. – С.367-372.

46. *Его же.* Каменецкая Кресто-Воздвиженская церковь на Карвасарах // ПЕВ. – 1892. – №20. – С.335-348; *Его же.* Заметка о пещерной церкви в с.Березках-Бершадских Ольгопольского уезда // ПЕВ. – 1891. – №18. – С.364-369.

47. *Его же.* Исторические сведения о Каменце-Подольском и его православных церквях в связи с гражданскою и церковною жизнью Подолии // ПЕВ. – 1889. – №19. – С.407-419; №21. – С.463-471; №24. – С.555-563; №27. – С.628-637; №30. – С.701-711; №51 – С.1299-1313; 1890. – №9-10. – С.211-214; 1891. – №32. – С.759-764.

48. *Его же.* Религиозная жизнь в Подолии в конце прошлого века, перед воссоединением ее с Россией // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н.Яворовского, Е.Сищинского. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1897. – С.195-209.

49. *Его же.* Подолия сто лет тому назад и в настоящее время // ПЕВ. – 1892. – №1. – 4 января. – С.10-16.

50. *Его же.* История гражданской и церковной жизни Подолии. – Каменец-Подольск: Тип.: Св.-Троиц. братства, 1912. – 88 с.

51. *Его же.* Медоварение на Руси и остатки его при церквях Подольской епархии // ПЕВ. – 1878. – №6. – С.247-251; – №7. – С.277-285; №8. – С.311-317; №9. – С.324-331; №10. – С.359-366; №11. – С.405-412; №12. – С.448-459; №13. – С.483-489; №15. – С.555-565; №18. – С.643-650; №19. – С.673-685; *Его же.* Старинная Рождественская колядка // ПЕВ. – 1882. – №52. – С.644-645.

52. *Его же.* Народное предание с.Маньковки об отшельнике XVIII столетия // ПЕВ. – 1891. – №34. – С.838-840; *Его же.* Католический отпуст и народная ярмарка в м.Тынной Ушицкого уезда Подольской губернии // ПЕВ. – 1884. – №39. – С.829-838; №40. – С.851-866; №41. – С.873-866.

53. *Его же.* Заметки о залучанских пещерах // ПЕВ. – 1890. – №38. – С.878-884.

54. *Его же.* Дом зажиточного подольского священника и комнатные украшения во вкусе прошлого века // ПЕВ. – 1880. – №3. – С.34-36; *Беленький Т.* По поводу сообщения Н.И.Яворовского “Дом зажиточного священника и комнатные украшения во вкусе прошлого столетия”

// ПЕВ. – 1880. – №39. – С.470-472; №40. – С.480-482.

55. *Яворовский Н.И.* Подольская старина: посмертная легенда о Петре Христиановиче Витгенштейне // ПЕВ. – 1881. – №20. – С.244-246; №21. – С.257-259; *Его же.* О митрополите Литовском Иосифе Семашко и воссоединении униатов в 1839 г. (по поводу 25-летия со дня смерти митрополита Иосифа) // ПЕВ. – 1894. – №18-21; *Его же.* Воспоминания о высокопреосвященном Димитрии, бывшем Архипастыре Подольском // Труды... – Вып.11. – С.392-400.

56. *Его же.* Памяти о кафедрального протоиерея М.Дороновича // ПЕВ. – 1891. – №41-42.

57. *Его же.* Созонт Михайлович Лобатинский // Труды... – Вып.11. – С.404-407.

58. *Его же.* Воспоминания об Иосифе Иосифовиче Ролле // Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под ред. Н.И.Яворовского. – Каменец-Подольск: Тип. Под. губ. правл., 1895. – Вып.7. – С.506-517; *Его же.* Михаил Федорович Багинский // Труды... – Вып.ХІ. – С.407-411; *Его же.* Николай Сильвестрович Гогоцкий // ПЕВ. – 1900. – №6. – С.212-218; *Баженова С.Е.* Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість: наук. вид. – Кам'янець-Подільський: Центр поділлєзнавства, 2001. – 224 с.

59. *Яворовский Н.И.* О церковно-приходских библиотеках // ПЕВ. – 1883. – №7. – С.131-136; *Его же.* Несколько слов по поводу статьи “О церковно-приходских библиотеках” // ПЕВ. – 1883. – №11. – С.246-249.

60. *Его же.* Несколько слов о деятельности Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии // ПЕВ. – 1883. – №44. – С.840; *Его же.* Очерк научной деятельности историко-статистического комитета за прежнее время с 1866 г. по 1903 г. // ПЕВ. – 1903. – №46.

61. *Его же.* 19 февраля 1880 года (стихи) // ПЕВ. – 1880. – №8. – С.94.

62. *Его же.* Стихотворение к юбилею просветителей славянских // ПЕВ. – №11. – 1885. – С.209-210.

63. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1914 год. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1915. – С.1.

64. *Кошель О.М.* Між церквою і наукою... – С.65-68.

Резюме

Статья посвящена жизни и деятельности Николая Ивановича Яворовского – одного из видных организаторов подольского краеведения, педагога, просветителя второй половины XIX – начала XX ст.

Ключевые слова: Подольский епархиальный историко-статистический комитет, Подольское церковное историко-археологическое общество, Подольская епархия, Каменецкое духовное училище, “Подольские епархиальные ведомости”, краеведение, Древнехранилище, Епархиальная библиотека.

Одержано 15 вересня 2009 р.